

Erdősi Vanda

Pragmatikai elemek az írásbeli kommunikációban Lehetséges megközelítések és szempontok

A *Hungarológiai Évkönyv* első száma 2000-ben jelent meg, a kötet első tanulmányát Szépe György írta *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia koncepciójának kialakulása munkám során* címmel (Szépe 2000, 11–23). Az említett tanulmány és valamennyi hungarológiai tárgyú írása alapján is érthető, hogy kollégái és tanítványai a *Hungarológiai Évkönyv* jelen kötetével szeretnék köszönteneni őt: a magyar mint idegen nyelv/hungarológia művelésében, sőt a terminológia kialakításában is kiemelkedő jelentőségű Szépe György szerepe (Giay 1998, 11–23). Az ő tanácsai és útmutatása alapján határoztam magam is úgy, hogy a nyelvészetet és a hungarológiát választom hivatásomnak.

1. Bevezetés

A modern szemléletű idegennyelv-oktatásban kulcsfogalomnak tekinthető a kommunikatív kompetencia fogalma. Természetesen így van ez akkor is, ha anyanyelvünket külföldieknek tanítjuk (Medgyes 1995). Központi jelentőséget kap a nyelvoktatás módszertanának problematikájában, az idegen nyelvi mérésben és értékelésben és a területhez kapcsolódó alkalmazott nyelvészeti kutatásokban is (Bárdos 2000; 2002; Szili 2004).

A kommunikatív kompetencia egyik fő alkotóeleme az a képesség, amely lehetővé teszi, hogy a megnyilatkozó bármely kommunikációs cél érdekében, bármilyen kontextusban képes legyen sikeresen elérni célját. A kommunikatív megközelítésben szükségszerűen megnövekedik a jelentősége a pragmatikai elemeknek. Dolgozatomban arra keresem a választ, milyen tanulságokkal szolgálhatnak a magyar nyelvi írásbeli nyelvvizsga-fogalmazások a pragmatikai elemek (főként a beszédaktusok) vizsgálatával, oktatásával és mérésével-értékelésével kapcsolatban. A terjedelmi korlátok miatt a felvetődő kérdéseknek és elemzési lehetőségeknek mindössze töredékét van lehetőség megemlíteni, és elsősorban bizonyos értelmezési és elemzési

szempontokra és új kérdésfelvetésekre koncentrálok, illusztrálva a magyar nyelvi vizsgadolgozatokból vett példákkal.¹

2. Beszédaktusok vizsgálata

Szili Katalin az adatgyűjtés és feldolgozás kapcsán arra mutat rá, hogy mivel az anyaggyűjtés körülményei óhatatlanul mesterségesek, ezért „azzal kell beérnünk, hogy minél „autentikusabb” megnyilvánulásokra kényszerítjük alanyainkat” (Szili 2004, 97). A beszédaktusok vizsgálatának legelterjedtebb, írásbeli módszere a diskurzus-kiegészítő teszt, amely leginkább egy írásbeli kérdőívhez hasonlít. A módszer előnyeként nevezi meg Szili, hogy az adatgyűjtés viszonylag könnyen és széles körben történhet, valamint a kérdőívek egyszerűen kezelhetők. Hátrány lehet, hogy nehezen megítélhető, mennyire autentikusak a kapott megnyilatkozások a spontán beszélgetésekhez képest, valamint vitathatatlan az írásbeliség erősebb kontrolláltsága és formálisabb volta a szóbeli megnyilvánulásokkal összevetve, valamint a válaszadó íráskészsége is erősen befolyásoló tényező.

Tapasztalataim szerint a másik tényező, amivel érdemes számolni a diskurzus-kiegészítő tesztek alkalmazása során, hogy ha egy bizonyos beszédaktus vizsgálata történik, tehát egy kérdőívben belül több különböző szituációban kell hasonlóképpen megnyilvánulnia – egymás után többször kell például kérnie (Szili 2004), köszönetet mondania (Erdősi 2006), stb. – akkor a válaszadó megnyilatkozásait szintén befolyásolhatja ez a mesterséges helyzet. Előfordulhat, hogy megunja a hasonló válaszok adását, és türelmetlenségéből egyre mechanikusabban nyilatkozik meg, vagy konstatálva saját reakcióinak hasonlóságát, inkább szándékosan megpróbál változatosabb reagálásokat produkálni.

Meglátásom szerint a magyar nyelvvizsgák fogalmazásai alkalmasak lehetnek a nyelvtanulók magyar nyelvhasználatában (köztesnyelvében) működtetett beszédaktusok vizsgálatára (Selinker 1972), és hasznos tanulságokkal szolgálhatnak a magyar nyelven megvalósított beszédaktusokkal kapcsolatos eddigi tudásunk számára.

¹ Szeretném megköszönni dr. Huszti Juditnak, a PTE Idegen Nyelvi Titkárság igazgatójának, hogy az ECL vizsgarendszer magyar nyelvi vizsgáinak írásbeli feladatait rendelkezésemre bocsátotta, kutatásomat lehetővé tette.

3. Az írásbeli nyelvvizsga-feladatok (írásbeli szövegalkotás) elemzésének lehetséges szempontjai

Fontos azonban átgondolni néhány olyan jelenséget, amelyek a nyelvvizsga-fogalmazások elemzése során merültek fel, és amelyek új szempontokat adhatnak mind a beszédaktusok vizsgálatához, mind a kommunikativitás fogalmának értelmezéséhez.

Megjegyzésként hozzátenném, hogy a vizsgált szövegek az ECL nyelvvizsgarendszer írásbeli szövegalkotási feladatai, melyekben adott irányítási szempontok alapján kell fogalmazásokat készíteni. Az elemzésre a régebbi elnevezés szerinti D szintű, mai egységes európai meghatározásban C1-es szintű fogalmazásokat választottam.

A nyelvvizsga-fogalmazások elemzésének első fontos lépése, hogy megvizsgáljuk az elvárásokat és ehhez mérten a feladatok jellegét.

3.1 Elvárások és értékelési szempontok

Érdeemes figyelembe venni az elvárásokat és értékelési szempontokat, amelyek a feladatok teljesítésére vonatkoznak, és nem haszontalan megvizsgálni a nyelvvizsga-követelményeket is.

Az ECL nyelvvizsga honlapján a következők olvashatók a Közös Európai Referenciakeretből kiemelve:

137/2008. (V. 16.) Korm. rendelet az idegennyelv-tudást igazoló államilag elismert nyelvvizsgáztatásról és a külföldön kiállított, idegennyelv-tudást igazoló nyelvvizsga-bizonysítványok honosítása. 2. számú melléklet a 137/2008. (V. 16.) Korm. Rendelethez
3. Felsőfokú (C1 szintű) nyelvtudást mérő vizsga követelményei

„A C1 szintű nyelvtudást mérő nyelvvizsgán a mindennapi élethelyzetekben és/vagy szakmai tevékenység során előforduló tetszőleges, és teljes idegen nyelvi kommunikációhoz szükséges biztonságos, a célnyelv teljes eszköztárát általában helyesen alkalmazó idegennyelv-ismeret meglétét kell felmérni.”

„a nyelvtanuló képes mind általános, mind szakmai, mind tanulmányi célokból világos, részletes, jól szerkesztett – a célnyelv szellemének megfelelő – gyakorlatilag hibamentes szöveget alkotni” (*Az akkreditált nyelvvizsga szintek követelményei. ECL nyelvvizsga.*)

A Közös Európai Referenciakeret (2002.) leírása alapján a következő elvárásoknak kell megfelelnie a C1 szintű ECL vizsgázóknak:

„Meg tud érteni igényesebb és hosszabb különböző típusú szöveget, és a rejtett jelentéstartalmakat is érzékeli. Folyamatosan és természetes módon tudja kifejezni magát,

anélkül, hogy túl sokszor kényszerülne arra, hogy keresse a kifejezéseket. A nyelvet rugalmasan és hatékonyan tudja használni társalgási, tanulmányi és szakmai célokra. Világos, jól szerkesztett, részletes szöveget tud alkotni összetettebb témákban is, és eközben megbízhatóan alkalmazza a szövegszerkesztési mintákat, kötőszavakat és szövegösszekötő elemeket.” (Az akkreditált nyelvvizsga szintek követelményei. ECL nyelvvizsga.)

„Világos, jól szerkesztett szövegeket tud írni összetett témákról. Nézeteit kiegészítő gondolatokkal, érvekkel és megfelelő példákkal fejt ki. Ha levelet ír, rugalmasan és hatékonyan használja a nyelvet. Ismeri és használja a nyelv árnyalatait, a grammatikai helyesség magas szintjét következetesen fenn tudja tartani.” (Az akkreditált nyelvvizsga szintek követelményei. ECL nyelvvizsga.)

Az elvárásokhoz igazodnak az értékelés ismérvei is. Az irányítási szempontok szerint írt fogalmazások értékelési kritériumai az ECL vizsgarendszerben a következők:

- Nyelvhelyesség (alak- és mondattan)
- Írásbeliség (szövegtagolás és helyesírás)
- Szókincs (terjedelme és változatossága)
- Stílus (a fogalmazás műfajához és témájához igazodó nyelvhasználat, pragmatikai és szociolingvisztikai árnyaltság)
- Kommunikatív hatékonyság (a helyzetnek megfelelő feladatmegoldás)

Az értékelési szempontok részletesebb elemzéséhez meg kell vizsgálni a feladatok leírását és jellegét, valamint a feladatok megoldásának lehetőségeit is.

3.2. A feladatok meghatározása, a feladatok jellege

Az ECL nyelvvizsgán az írásbeli kommunikáció értékelése minden esetben kettő fogalmazás megírása alapján történik. A fő témakör, amelyhez a fogalmazás témája illeszkedik, az adott (az általam elemzett szövegek esetében a C1) szinten elvárt témakörök egyike. A feladat leírása röviden meghatározza a kontextust biztosító helyzetet vagy témakört, megadja azokat a szempontokat, amelyeket az írás során figyelembe kell venni, majd pontosan meghatározza az írásmű minőségi és mennyiségi kritériumait (műfaj, szavak száma). A nyelvvizsgák feladatlapjain előforduló fogalmazási feladatok konkrét példái a mellékletben olvashatók. Igyekeztem változatos, de az ECL vizsgarendszer írásbeli fogalmazási feladatait jól illusztráló példákat választani. A konkrét példák bemutatásához a hangsúlyt két különösen jellemző típusú és tematikájú feladatra helyeztem (ezek az adott témában véleményt kifejtő, érvelő szövegek, valamint a konkrét kommunikációs szándékkal íródo levelek egy-egy példája).

A feladatok meghatározását elemezve érdemes mérlegelni, hogy nincs-e túl sok mesterséges tényező a kommunikatívnak szánt feladat meghatározásában. A valóságban mennyire természetes és gyakori szituáció például az, hogy levelet írunk a magyar bulvársajtóról alkotott véleményünkről, illetve jellemző-e, hogy egy ügyvédnek írott hivatalos levélben a tárgyunk és célunk tényszerű meghatározásán túl hosszasan fejtegetünk egy esetleírást, az érzelmeinket és a jövőbeni terveinket?

Felmerül a kérdés, hogy van-e ellentmondás a kommunikativitást felvállaló nyelvvizsga-feladat és a kommunikativitás általában meghatározott értelmezése között. Elgondolkodtató, hogy bármennyire is lehetséges és életszerű helyzetet reprodukál a feladat, mégsem feltétlenül egyértelműen valószínű minden ember esetében, hogy életünk során gyakran szembesülünk hasonló helyzetekkel. Nem biztos, hogy a valóságban írunk olyan levelet, amelyben eleget teszünk a feladatokban megadott kritériumoknak, ritka, hogy írásban készítünk elő egy adott témával foglalkozó, meghatározott szempontokra koncentráló konferencia-előadást, illetőleg nem gyakori, hogy írásban szükséges érvelnünk olyan témával kapcsolatosan, ami esetleg – tájékozottságunk vagy érdeklődésünk ellenére is – kevéssé foglalkoztat minket, kevéssé a mindennapjaink része. A vizsgázók azonban írnak ilyen jellegű szövegeket, és az írásművek képesek is megfelelni a megadott ismérveknek.

Világos tehát, hogy annál jobb értékelést kap a szöveg, minél jobban megfelel a fenti kritériumoknak. Ha csak az utolsó hármat nézzük meg részletesebben, akkor a következők mondhatók el a követelmények és az értékelés összefüggésében (példákat a vizsgált fogalmazásokból választottam):

A szókincs tekintetében megéri a minél választékosabb, bizonyos kontextusokhoz erősebben kötődő, speciálisabb szavak alkalmazása, ezért megfigyelhető az irányításnak megfelelő, de azon belül szabadon választható megoldások, a tematika, a példák sokszínűsége, specializáltsága. Ilyen például az elmaradt utazás esetében a mézeshetek, nászút, esküvő problematikáját körüljárni, bizonyítva nemcsak az ötletességet, hanem egy speciális téma szókincsében való jártasságot is.

A stílus legfontosabb elvárásait következetesen be kell tartani, eszközeit megfelelően kell alkalmazni. Meg kell felelni a megadott műfaj követelményeinek (pl. nyilvános beszéd vagy konferencia-előadás előkészítése írásban, hivatalos levél, magánlevél, stb.). Hangsúlyosan fontosak a pragmatikai szempontok: az udvariassági formulák, a feltételezett befogadóval való viszonynak megfelelő nyelvi eszközök, a beszédaktusok illokúciós erejének és azok eszközeinek helyes megválasztása. Ezt jól illusztrálja az alábbi, kevésbé sikeres példa egy ügyvédnek írt kártérítési igényt megfogalmazó levélből: „*Majd írjon vissza, mikor ér rá! Remélem, hamarosan találkozzunk. Már nem akarom tovább egyedül törni a fejemet. Adjon jó tanácsot!*”

A kommunikatív hatékonyság esetében érdemes tanúságot tenni arról, hogy a vizsgázó nem csak a feladat tartalmi részének tud maradéktalanul megfelelni (itt is elő-

nyősek a gondosan megválasztott, figyelemfelkeltően egyéni és ötletes megoldások), de gyakorlatilag kedve szerint tud játszani a szükséges kommunikációs szándékok jó megválasztásával és azok kitűnő megvalósításával, sőt, a feladat megoldásában akár sokkal inkább, mint esetleg valós szituációban ugyanilyen körülmények között tenné. Például: mások sajnálatának, szánalmának kivívása hivatalos kárbejelentő levélben, ami az ügyvédnek íródik; megnyugtatás a bulvársajtó szenzációhajhász stílusával kapcsolatban, ami reális akkor, ha címzett barátunk színésznő. Ezek ugyan nem feltétlenül a valóságos kommunikációkban fordulnának elő, de vizsgafeladat látványos megoldásaként, adott módon meghatározott szituációban mindenképpen parádés.

3.3. A feladatmegoldások elemzése

Érdeemes megvizsgálni, hogy melyek a leggyakrabban előforduló kommunikációs szándékok a fogalmazásokban. A könnyebb átláthatóság és elemezhetőség kedvéért (valamint a jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt) a példákat két feladat kritériumai alapján készült fogalmazások köréből választottam. Ezek (1) Vélemény a magyar bulvársajtóról (véleményt kifejtő, érvelő levél), és (2) Elmaradt utazás (ügyvédnek írandó, kártérítést igénylő levél). A példák után számokkal jelzem, hogy melyik feladat megoldásában fordultak elő.

3.3.1. A szöveg indítása és a téma felvetése

Mind a levelekben, mind a más típusú fogalmazásokban nagyon fontos a szöveg indítása, a bevezető. Amennyiben a levélírást felfoghatjuk olyan speciális írásbeli kommunikációs szituációnak, amelyben a partner reakciója késleltetett ugyan, de abszolút befogadónak szánt az írásmű, és e befogadó reakciójára számít a megnyilatkozó, úgy érdemes a szöveg indítását a témafelvetés, témaajánlás aktusával is összekötni. Néhány példa:

„Már öt hónapja amióta Magyarországon vagyok. Sokat tanultam itt. Rengeteg dolgot, ami hasznos lesz az újságírói szakmámra. Tanulás mellett, amikor volt egy kis szabadidőm, ismerkedtem a magyar sajtóval.” (1)

„Remélem, minden rendben van Veled és a családdal? Tudom, hogy régen írtam Neked levelet, de most a felháborodásomat ki kell, hogy fejezzem valakinek. Te is biztosan követted a bulvárlapokban a „híreket” az utóbbi hetekben.” (1)

„Megértő támogatásában bízva, ezzel a kártérítési igényével fordulok Önhöz. Már három hónappal ezelőtt befizettem egy drága európai körutazásra, mert az egész életemben arról álmodoztam, hogy egyszer a családommal elmegyek ilyen utazásra.” (2)

„Egy kártérítésről szeretnék érdeklődni. Kb. 1 hónappal ezelőtt bejelentkeztem egy európai körutazásra a H&K utazási irodában.” (2)

3.3.2. Kérés, igény kifejezése

A beszédzándékok között az egyik legfontosabb a kérés, az igény jelzése. Már kezdő szinten is a nyelvtanulás egyik fontos célja, hogy a tanuló a maga szintjén lévő köztesnyelvén ki tudja fejezni igényeit. A kérés aktusok változatossága jól vizsgálható mind az aktusokat megvalósító formai eszközök, mind a fő kommunikációs cél, a téma és a műfaj követelményeinek tekintetében. Így volt ez a kártérítéssel kapcsolatos levélírásokban is, a következő példák az ügyvédnek írt levélben fordulnak elő (2).

„Nekem, és a családomnak, az lenne a kérésem, hogy az utazás árát, és a taxiköltséget a reptértől oda-vissza fizessék vissza nekünk.”

„Szeretném visszakapni az elmaradt utazás árának a felét, illetve 100.000 forintot.”

„Várom, hogy hamar visszairjon és hogy találkozzunk alaposabban megbeszélni a dolgokat.”

„Én kérem önöket, hogy értesítsenek a kártérítés idejéről, ha pedig tudnak tanácsot adni vagy más fajta kárpótlást nyújtani, mint például utazás egy másik irodával, ugyan abban az értékben amelyet Önöknek kifizettem. Ha pedig nincs ilyen lehetőség akkor a pénzt amit befizettem vissza szeretném kapni, hogy tudjam tervezni tovább a nyaralásomat.”

„Szeretnék legyorsabban kapni az összes pénzt, amit befizettem, és ezen kívül valamilyen kárpótlás, ami tíz százalék az utazás árából lenne.”

„Tisztelettel fordulok Önhöz, hogy segítsen megdönteni a helyzetemet a BKC travel utazási irodával, amelyre illetékes.”

„Én azt ajánlom, ha lehetőség megvalósítani, hogy valahogy rendezze el, hogy mi mégis utazzunk el Ciprusra, ahogy kellett is.”

„Nagyon örülnék ha ezt a pénzt vissza tudna szedni.”

3.3.3. Vélemény, álláspont kifejtése

A fogalmazásokban adódó egyik legjelentősebb beszédaktus a vélemény, álláspont kifejtése. Voltaképpen a világról alkotott kijelentésekről van szó, amelyek mellett a megnyilatkozó kinyilvánítja elköteleződését és meggyőződését. A vélemény kifejtésével lényegében a beszélő önmagát is reprezentálja, ezért is jelentősek a vélemény-kifejtő megnyilatkozások. Néhány példa az elemzett szövegekből:

„A mindennapokban tehát minden formában megtalálható az a fajta sajtó. Szerintem ellensúlyozni ezt nagyon nehéz. Olyan társadalomban élünk ahol az emberek többsége inkább a bűvárra kíváncsi, mint a kulturális hírekre.”

„Elég szomorú szerintem, hogy ez vált az emberek mindennapi témájává.”

„Szerintem ezekre nem kell annyira figyelni, mert az emberek többsége tudja, hogy az ilyen lapokban sok hazugság van.”

„Én nem értem, minek is léteznek ezek a lapok. Semmi hasznuk sincs...”

„Meggzúntetném ezeket, mert van sok folyóirat, amelyben hasznos és okos dolgokról olvashatunk.”

„De azt hiszem, hogy ebből nem lesz semmi.”

„Úgyhogy úgy gondolom, hogy kettő megoldása van ennek a problémának...”

„Véleményem szerint a média szerepe rendkívül megváltozott az évek során.”

„Én teljesen feleslegesnek tartom, és remélem, hogy nemsokára meg fog változni a helyzet.”

„Az a meggyőződésem, hogy az irodának a kárt meg kell téríteni.”

„Én azt gondolom hogy a bulvársajtónak rengeteg hatása van a közönségre, de azt is gondolom hogy a közönségnek szüksége van rájuk.”

3.3.4. Érzelmek kifejezése

Alapvető emberi kommunikációs szándék az érzelmek kifejezésének igénye, a szövegben kimutatható emotív funkció, mely a fogalmazásokban szintén megmutatkozik. A teljesség igénye nélkül néhány érzelmeket kifejező beszédaktus: szána-lom, csalódás, felháborodás, undor, stb. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az érzelmek kifejezésével gyakran más, közvetett módon kifejezett beszédaktust is megvalósítunk, mint például köszönet, elfogadás, egyetértés, véleménykülönbség stb. Néhány példa a vizsgált szövegekből:

„Egyszerűen gusztustalan ami ott folyik. Pl., hogy az a politikusnő több száz ezret kért azért, hogy a bulvárlapok ott lehessenek amikor a gyereket szülte.”

„Nagyon csalódtam a Hun-Travelben, és a Travel-csoportban amihez tartozik.”

„Csomó más ember is ilyen bulvárlapokat olvas és ebből tudják meg hogy mi történik a világon! Félelmetes!”

„Ilyen tudatlan emberek fogják a gyerekeimet tanítani!”

„A százezret is sajnálom, de méginkább az eseményeket és az élményeket sajnálom.”

„...soha se veszek ilyen bulvársajtót. Számomra ezek undorítók.”

„Befejezésként, azt kell mondanom, hogy nagyon csalódtam, hogy soha többé nem fogok fordulni egy ismeretlen utazási irodához...”

„Nagyon sajnálom, hogy az utazás nem valósítható meg Önökkel, remélem, hogy az anyagi helyzetük változni fog, és remélem, hogy majd a mostani kellemetlen helyzetet megoldják úgy, hogy az Önök részére, meg a részemre is megfelelő megoldást találjanak.”

3.3.5. Történetek, események elbeszélése

A történetek elbeszélése minden ember életének szerves része. Pléh Csaba egyik írásában a történetmondást mint a nyelv egyik alapvető funkcióját határozza

meg, és kultúrateremtő erejét hangsúlyozza. Voltaképpen a történetek elbeszélése során az időbeliség és az emberi cselekvéses mozzanat kerül előtérbe, és a jelenség úgy is meghatározható, mint énpresentáció és a történeti tudat alapja (Pléh Csabát idézi: Terestyéni 2006, 172). Ez szempontunkból azért is kiemelten fontos, mivel bizonyos teoretikusok szerint az ember narratív kompetenciája mintegy kiegészíti logikai, érvelő gondolkodásmódját (Bruner 2001), így az elbeszélések létrehozását a kommunikatív kompetencia olyan elemeként is felfoghatjuk, melynek alkalmazását a nyelvtanuló a vizsgán szemlélteti. Ilyenek az alábbi példák: az elsőben a fogalmazásíró egy történettel illusztrálja érveit a bulvársajtóról, a másodiknál pedig az utazás elmaradásának körülményeit kerek történet formájában prezentálja, hogy így valamilyen érzelmi hatást (konkrétan: szánalmat, sajnálatot) váltson ki.

„Pár nappal ezelőtt egy kolléganóm elmesélt milyen botrány történt a férjével. Ő festő, és egy hónappal ezelőt a kiállítás-nyitáson, ott volt egy hölgy, akivel jól ismerik egymást. Az este során egy riporter lefényképezte őket, amikor a hölgy gratulált a festőnek az elért sikerért. Az egyik képen ők átölelték egymást, a másikon meg koccintanak. Szóval, semmi különös. Ebből meg a »Story« nagy botrányt csinált. Az egész nem is lenne nagyon komoly, ha a hölgy férje nem lenne egy parlamenti képviselő. Így ezzel okoztak súlyos problémákat az embernek. A cikkben ezt is írták, hogy a hölgy a férje szeme előtt flörtölt a festővel. Ez nagy botrányt keltett ki a Parlamentben, és válságba hozta az úr pozícióját is. Arról ne is meséljek, hogy ez örökre fekete folt marad majd a karrierjében.”

„Már három hónappal ezelőtt befizettem egy drága európai körutazásra, mert az egész életemben arról álmodoztam, hogy egyszer a családommal elmegyek ilyen utazásra. Mindenki nagyon örült annak, hogy végül sikerült összeszedni a pénzt, nagyon boldogok voltunk. Már mindenki tudta, hogy körutazásra megyünk, minden szomszédunk, minden rokonunk. A feleségem már kezdett pakolni, hiszen egy hét múlva indultunk volna. Ám tegnap telefonált egy asszony, az utazási irodából és mondta, hogy nagyon sajnálja, de az iroda csődbe ment és az utazás elmarad. Még mondta, hogy semmi többet nem tud mondani. Kérdeztem tőle, hogy mikor vissza fogunk kapni a pénzt, de ő azt mondta, hogy semmit sem tud. Mikor vége lett a beszélgetésnek elhomályosult előttem a világ, és majdnem elájultam. Leültem a padlóra és próbáltam összeszedni magamat. Nem tudtam, hogyan mondani fogok ezt a feleségemnek és a gyerekeimnek. Már anynyi tervünk volt, már tudtunk pontosan, hogy mit is fogunk csinálni mindennap. Nem tudtam térni magához, nem tudtam felfogni, hogy ez történhetett, hiszen már mindent be volt fizetve.”

3.4. A konkrét elemzés lehetséges szempontjai:

Összességében a beszédaktusokkal kapcsolatban elemzésre érdemes, hogy:

- Milyen feladat-meghatározás, milyen kritériumok esetén hogyan történik a fő kommunikációs szándék megvalósítása?
- Milyen beszédaktusok, milyen mennyiségben jelennek meg az egyes témák, feladatok esetében?
- Egy-egy gyakran megjelenő beszédaktus részletesebb vizsgálata milyen tanulságokkal szolgálhat? Milyen nyelvi formák a megvalósító eszközök? (Hegedűs 2005)
- Milyen stratégiát követ, milyen módon szolgálja a fő kommunikációs szándék kivitelezését az alkalmazott beszédaktusok megválasztása, a szövegben való elhelyezése?
- Milyen interkulturális tanulságokkal szolgálnak a vizsgálatok (Hidasi 2004; Holló 2008)?
- Mit tudunk meg arról a nyelvi valóságról – fontos hangsúlyozni, hogy ebben az esetben a feladat által megkonstruált lehetséges valóságról kell beszélnünk – amelyben a kapott eredmények alapján így és így, ilyen és ilyen módon, adott körülmények között történt a kommunikációs cél megvalósítására irányuló törekvés? Ebben az esetben milyen viszonyban vannak egymással a tényleges és lehetséges valóság-felfogások, milyen működésbeli különbségek mutathatók ki, és milyen okok és célok okozzák ezeket a különbségeket?

4. *Összefüggések: elvárások, értékelési szempontok, feladat-megoldások, kommunikativitás*

A tanulság megfogalmazásához meg kell határozni, milyen összefüggés mutatkozik a feladat, a feladat megoldása, a valóság és kommunikativitás elméletének lehetséges értelmezései között.

A feladat leírását tekintve a vizsgáztatási gyakorlat feltételez, illetőleg megkonstruál egy lehetséges valóságot, amelynek lehetséges mindennapi szituációja a feladat kritériumai által meghatározott kommunikációs helyzet. Ebben a helyzetben teljesen természetesen a fogalmazással szemben támasztott elvárások és értékelési kritériumok. Olyan fiktív, lehetséges valóság jön létre tehát, amelyben nem természetellenes, hogy könyvajánlás ürügyén levelet írunk, egy káreset kapcsán életünk nehézségeit is feltárjuk egy ügyvédnek, vagy sajnálkozunk egy csődbe ment utazási iroda nehézségein, amely kárunkat okozta. Ezek a szituációk ebben az értelemben valóban életszerűek, bárkinek bármikor szüksége lehet

hasonló szituációk kommunikációs kezelésére. Nem okoz ellentmondást, hogy gyakran mégsem képezik részét ezek a helyzetek az átlagember életének, mert megtörténhetnek mégis bárkivel, bármikor, és az adott helyzetekben alkalmazott kommunikációs eszközök a tényleges valóságban éppúgy fontosak és használatosak, mint a nyelvtanítás és nyelvi mérés és értékelés fiktív valóságában. A fiktív valóság kommunikációs szituációjában alkalmazott eszközök éppúgy szükségesek a tényleges valóság beszédhelyzeteiben, ezért az alkalmazott eszközök transzferálhatók a kétféle valóság szituációi között, működtetésüket azonban össze kell hangolni az adott valóság működési szabályaival. Ezek a működésbeli különbségek azok, amelyekben voltaképpen definiálhatók a két valóság eltérései. A gyakorlatban ez úgy történik, hogy a valódi ügyvédnek jóval rövidebb és szárazabb stílusban fogalmazott levelet írunk, nem fejezünk ki érzelmeket és kevésbé jellemző a narratív elbeszélés. Viszont a valós helyzetekben is alkalmazzuk az érzelmekifejező stratégiákat és a történetmondást, csak más-más kontextusban és más-más szabályok szerint. A szánalomkeltést például olyan helyzetekben alkalmazzuk, amikor tényleges előnyre tehetünk szert vele: valamely késedelmünk miatt várható megtorlás elkerülése érdekében, mint a késve elkészült dolgozat, késve visszahozott könyvtári könyvek miatti büntetés stb.

Bizonyos kommunikációs eszközöket nem feltétlenül alkalmazunk, vagy különböző módon élünk velük fiktív és valóságos szituációkban. Amiért hangsúlyozni kell a tanulás és vizsgáztatás során kreált valóság jelentőségét és működőképességét, az éppen az a lényeges tény, hogy ezek a helyzetek alkalmat adnak megismerni, gyakorolni és alkalmazni a valós kommunikációs eszközöket. A fiktív és tényleges valóság és a működésük közötti különbség egyértelműen világos és érzékelhető mind a nyelvtanuló, mind a tanító és a vizsgáztató számára.

A tanár azért konstruál fiktív módon valóságos helyzetet, hogy az alkalmat teremtsen a kommunikációs aktusok bemutatására, gyakorlására és működésére. A vizsgáztató azért hoz létre hasonlóan sajtáságosan szimulált valóságot, hogy a vizsgázónak a lehetőségek széles körében legyen alkalma bemutatni kommunikációs képességeinek javát. A diák probléma nélkül játszik a fiktív valóság szabályai szerint az órai feladat vagy a vizsgafeladvány esetében, mert tisztában van vele, hogy az idegen nyelven való kommunikációs jártasságáról kell számot adnia, és ezt a célt szolgálják a mesterségesen létrehozott valóság különlegesebb játékszabályai.

Minden szereplő, a tanár, a diák és a vizsgáztató is tisztában van a kétféle valóság viszonyával. Egyiküknek sem jutna eszébe a kommunikáció során valódi élethelyzetben a fiktív valóság szabályai szerint alkalmazni a kommunikációs eszközöket: a valóságban nem szükséges határozott véleményt alkotni a magyar bulvársajtóról érvek és ellenérvek segítségével, de a valóságban is az életünk része a bulvársajtó és az érvelés, tehát nem lehetetlen és életidegen a kettő összekap-

csolódása sem, ami egy megkonstruált valóság világában meg is történik. A fiktív valóságban működőképes sajnálkozást, szánalom keltését és történet elbeszélését pedig nagyszerűen fel lehet használni bármely más szituációban, amelyben a való élettől sem idegen módon alkalmazhatjuk azokat.

A fentiek összegzéseképpen elmondható, hogy a kétféle valóság működésében és egész világában megállapítható néhány különbség. Mindkét valóság-felfogás ugyanazon lehetőségekkel, lehetséges kommunikációs helyzetekkel, szereplőkkel, tényekkel, jelenségekkel és viszonyokkal működtethető. Különbözhetnek azonban az egyes helyzetek előfordulásának valószínűségében (a megalkotott valóság világában az egyedi szituációk is tipikussá válhatnak): bizonyos szituációk és relációk realitása esetleg nagyobb a fiktív valóságban, de a való életben sem lehetetlen, egyes szituációk és kommunikációs eszközök együttállása valószínűbb egy megalkotott valóságban (de a hétköznapokban is előfordulhatnak – bár kisebb valószínűséggel).

A két valóságfogalom bizonyos tekintetben egymással analóg, és sem a kétféle valóság jelensége, sem azok különbségei nem helyezkednek szembe a nyelvtanításban korszerű módon olyan sokat hangoztatott kommunikativitás felfogásával. Nézetem szerint a fenti elmélet mindössze kiegészíti a kommunikatív felfogásról alkotott eddigi ismereteinket, kitérít annak értelmezését.

A kétféle (reális és fiktív) valóság viszonyát lényegében egyfajta „tárgy és modell” relációként képzelhetjük el, a tanításban, illetve a vizsga során megtanult, kapott szituációkat pedig olyan valóságmodellekként, ahol tulajdonképpen kettős referencia érvényesül: egyfelől kifelé (azaz a realitás irányába) utal, másrészt pedig önreferenciális, amennyiben az adott helyzet által generált szabályoknak kell megfelelnie. Hasonló ez ahhoz, amit a szemiotikus Jurij Lotman valóság és modell viszonyával kapcsolatban a játékszituációkról és a művészi nyelvről ír. Lotman szerint amennyiben például egy játék során a valóság modelljét hozzuk létre, e modell egyszerre járul hozzá, hogy egy analóg (ám persze némiképp különböző, hiszen „komoly”) valóságos szituációban megálljunk a helyünket, valamint a játék világán belüli feltételeknek megfeleljünk, melyek nem csupán az adott, konkrét analogikus valósághelyzet, de számos más életbeli szituáció kezelésére megtanít (Lotman 1973, 235–264). Vagyis a játék (és Lotman szerint a művészet) olyan modellt nyújt, mely nem egy biztos szabályrendszer, hanem inkább valamilyen attitűd- és stratégiakészlet elsajátítását teszi lehetővé. Lotman a saussure-i megkülönböztetés alapján úgy látja, hogy amíg például a logikai modellek a *langue*-ra vonatkoznak, azaz a szabályokra, addig a játékmmodellek a *parole*-t, a szabályok adott közegben való megvalósulását modellezik (Lotman 1973, 244–245).

A szemlélet lényegének tekinthető, hogy ha kiindulunk abból a célkitűzésből, hogy a nyelvórán valós kommunikációs helyzeteket próbálunk meg létrehozni, és hozzátesszük, hogy minden igyekezetünk ellenére ezek a szituációk nem nélkülöz-

hetnek némi mesterségességet, akkor a fentiek alapján nem alaptalan egy valóság- és egy fiktív valóságértelmezéssel kiegészíteni a kommunikativitással kapcsolatos felfogást.

A nyelvtanítás szempontjából a tényleges valóság alatt a mindennapok valós kommunikációs szituációit és azok minden kapcsolódó tényezőit, viszonyait, szabályait értjük. A nyelvtanítás és nyelvi vizsgáztatás során létrehozott fiktív valóság csak annyiban különbözik ettől, amennyiben már fentebb részleteztük, de nem tartalmaz semmi olyan viszonyt vagy jelenséget, amely a tényleges valóságban elvileg ne fordulhatna elő. A megszerkesztett valóság célja és haszna épp abban áll, hogy a valódi élethelyzetben való hatékony kommunikáció elsajátításának kereteit teremti meg saját határain belül, de célja hangsúlyozottan mindig az, hogy a tényleges valóságban zajló hatékony kommunikációra készítsen fel, annak elsajátítását tegye lehetővé. A lényeges csak az, hogy a fiktív világon belül létrehozott nyelvi produkciót a fiktív valóság keretein belül értelmezzük, hangsúlyozva, hogy a tapasztalt tulajdonságok, szerkezetek és működések lehetségesek lehetnek a valós kommunikáció során is, mindössze a két valóság-felfogás és azok működésének különbségeit kell figyelembe venni.

5. Összegzés és kitekintés

Tanulmányomban a nyelvvizsgadolgozatok által adott nyelvi anyag vizsgálatához szükséges szempontokat határoztam meg. Már az elemzési lehetőségek mérlegelése is olyan új aspektusokkal gazdagította a lehetséges nézőpontok és problémák sorát, és ezek olyan messzire vezettek, hogy a dolgozat végül csak ezen új nézőpontok bemutatásának és azok magyarázatának adhatott teret.

A nyelvvizsga-fogalmazások nyelvi anyaga azonban kiváló alkalmat ad arra, hogy segítségükkel a vizsgázók köztesnyelvének pragmatikai elemeit, szövegalkotói kompetenciáját, szövegpragmatikai eszközeit vizsgáljam (bővebben lásd: Szikszai-né 2004). További célom, hogy a kutatás folytatásaként minél többet megtudhassak ezeknek a működéséről a magyar nyelvi kommunikáció során, és ezáltal következtetéseket vonhassak le ezekről az elemekről külföldiek számára való taníthatóságukkal kapcsolatosan.

IRODALOM

Az akkreditált nyelvvizsga szintek követelményei. ECL nyelvvizsga. http://www.ecl.hu/files/6639-116-KER_szintleirasok.pdf A letöltés ideje: 2011. február 24. 17:04

BÁRDOS Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- BÁRDOS Jenő 2002. *Az idegen nyelvi mérés és értékelés elmélete és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BRUNER, Jerome 2001. A gondolkodás két formája. In: Thomka Beáta szerk.: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat, Budapest.
- ERDŐSI Vanda 2006. Empirikus beszédaktus-kutatás a magyar mint idegen nyelv tanításában – A köszönetnyilvánítás beszédaktusának vizsgálata. In: NÁDOR Orsolya – SZÜCS Tibor (szerk.): *Hungarológiai Évkönyv 7. VII. évf. 1. szám. PTE BTK, Pécs*. 69–84.
- GIAY Béla 1998. A magyar mint idegen nyelv fogalma. In: Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia*. Janus/Osiris, Budapest – Pécs. 28–36.
- HEGEDŰS Rita 2004. *Magyar Nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HIDASÍ Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Scolar, Budapest.
- HOLLÓ Dorottya 2008. *Értsünk szót! Kultúra, tanítás, nyelvhasználat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Közös Európai Referenciakeret* 2002. http://www.nyak.hu/nyat/doc/ker_2002.asp A letöltés ideje: 2011. január 15. 14:28
- LOTMAN, Jurij 1973. A művészet a modelláló rendszerek sorában. In: Lotman: *Szöveg, modell, típus*. Gondolat, Budapest. 235–264.
- MEDGYÉS Péter 1995. *A kommunikatív nyelvoktatás*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- SELINKER, Larry 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10: 209–231.
- SZÉPE György 2000. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia koncepciójának kialakulása munkám során. In: NÁDOR Orsolya – SZÜCS Tibor (szerk.): *Hungarológiai Évkönyv 1. I. évf. 1. szám. PTE BTK, Pécs*. 11–23.
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma 2004. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris, Budapest.
- SZILI Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TERESTYÉNI Tamás 2006. *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. AKTI – Typotex, Budapest.

Melléklet

Példák az írásbeli kommunikáció feladataira az ECL nyelvvizsgán

Szituáció: Napjainkban sokan szorulnak mások segítségére. Árvíz, földrengés és egyéb természeti katasztrófák pusztítanak, emberek éheznek, sok a rászoruló.

Feladat: Kik azok a rászorulóak, akiken segítené? Miért éppen nekik segítené, és milyen formában tenné ezt? Írja le véleményét! (Kb. 300 szó)

Szituáció: a napokban egy nagyon jó könyvet olvasott, amely bizonyára tetszene barátjának is.

Feladat: Hívja fel ismerőse figyelmét erre a műre, keltse fel érdeklődését, írja le élményszerűen, miért tetszett Önnek? (kb. 300 szó)

Szituáció: A nyári turistaszezon közeledtével az Ön országában egyre többet foglalkoznak a túrizmussal. Írja le ezzel kapcsolatos véleményét egy olvasói levélben a helyi újságba! Térjen ki az alábbiakra: a turizmus és a globalizáció összefüggései; a turizmus szerepe az Ön országában; a tömegturizmus hatása a természetre/környezetre; milyen intézkedéseket tartana fontosnak településén.

Feladat: Írja le véleményét kb. 300 szóval!

Szituáció: A média szerepéről manapság világszerte egyre több vita folyik. Írjon levelet ismerősének, melyben kifejti a fenti témával kapcsolatos gondolatait! Mi a véleménye a média szerepéről? Milyennek találja saját hazája médiapolitikáját? Érzékel-e tartalmi különbséget az elektronikus és a nyomtatott média között? Ön szerint van-e különbség a közszolgálati és a magán tévé- és rádióadók műsorpolitikája között?

Feladat: Írjon levelet ismerősének kb. 300 szóval!

Szituáció: Mostanában sok szó esik a bulvársajtóban megjelent cikkekről. Ez az Ön figyelmét sem kerülte el. Írja le véleményét arról, hogy milyennek találja a magyarországi bulvársajtót! A következő szempontokat vegye figyelembe: milyen súllyal van jelen az a fajta sajtó a mindennapokban; mivel lehet/lehetne ellensúlyozni, lehet-e, kell-e; szükség van-e bulvársajtóra?

Feladat: Írja le véleményét barátjának egy levélben kb. 300 szóval!

Szituáció: Ön befizetett egy drága európai körutazásra. Az utazást szervező iroda csődbe ment, az utazás meghiúsult, és pénzét sem kapja vissza. Kártérítési igényével forduljon az iroda ügyvédjéhez egy levélben! Írja le gondolatait! Írjon az alábbiakról: hogyan és mikor tudta meg, hogy elmarad az utazás; mit tett a hír hallatán; jelezze kártérítési igényét; hogyan tervezi külföldi útjait a jövőben?

Feladat: Írjon egy levelet kb. 300 szóval!

Szituáció: Napjainkban csaknem mindenki tanul. Írja le véleményét az élethosszig tartó tanulásról! Írjon a következőkről: az élethosszig tartó tanulás fontossága; a munkaerőpiac hatása a tanulásra; a képzések támogatása az Ön országában; mondja el véleményét a témáról!

Feladat: Írja le véleményét kb. 300 szóval!